

Rumeli

RUMELİ İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية | Rumeli Journal of Islamic Studies

eISSN: 3023 - 8498 • Yıl/ Year: 2025 • İlkbahar/ Spring • Sayı/ Issue: 15

TRAKYA
ÜNİVERSİTELER BİRLİĞİ
İLAHİYAT FAKÜLTELERİ

RUMELİ

İslâm Araştırmaları Dergisi

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية / Journal of Islamic Studies

Yıl / Year: 2025 – İlkbahar / Spring – Sayı / Issue: 15

ISSN: 2564-7903
eISSN: 3023-8498

Dergimizin Tarandığı Veritabanı ve İndeksler:

RUMELİ İslâm Araştırmaları Dergisi | Journal of Islamic Studies

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية

ISSN: 2564-7903

eISSN: 3023-8498

Kapsam | Scope: Dinî Araştırmalar, İslam Araştırmaları, Balkan Araştırmaları / Religious Studies, Islamic Studies, Balkan Studies

Periyot | Period: Yılda 2 Sayı (30 Nisan & 31 Ekim) / Biannual (30 April & 31 October)

Yayın Dili | Language Publication: Türkçe & İngilizce & Arapça & Arnavutça & Boşnakça / Turkish & English & Arabic & Albanian & Bosnian

Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi Uluslararası bilimsel hakemli bir dergidir.
Rumeli Journal of Islamic Studies is a international peer-reviewed academic journal.

Yayıncı / Publisher

Trakya Üniversitesi Matbaası
Edirne Teknik Bilimler MYO Sarayıçı Yerleşkesi Edirne, TÜRKİYE

Amblem ve Kapak Tasarımı | Emblem and Cover Design

Dr. Öğretim Üyesi Ömer Kasım Kahya

Grafik Tasarım ve Mizanpaj | Graphic Design and Layout

Dr. Öğretim Üyesi İlir Rruga

Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi, Creative Commons Atıf 4.0 International License (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Rumeli Journal of Islamic Studies is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC). Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan yazıların tüm içerik sorumluluğu yazarlarına aittir.

All the responsibility for the content of the papers published in Rumeli Journal of Islamic Studies belongs to the authors.

İletişim | Communication

Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Balkan Yerleşkesi 22030 Edirne- TÜRKİYE

Tel: 0 284 235 68 99 Fax: 0 284 235 08 87

rumelislam@trakya.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/rumeli>

<https://rumeli.trakya.edu.tr/>

RUMELİ
İslâm Araştırmaları Dergisi
Journal of Islamic Studies
مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية

ISSN: 2564-7903

eISSN: 3023-8498

SAHİBİ | OWNER

Trakya Üniversiteler Birliği İlahiyat Fakülteleri Adına

Prof. Dr. Necdet Ünal

Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

EDİTÖR | EDITOR IN CHIEF

Dr. Mustafa Barış

mustafabaris@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

YARDIMCI EDİTÖRLER | CO-EDITORS

Dr. Öğretim Üyesi Halil İbrahim Kaygısız

hibrahimkaygisiz@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Doç. Dr. Zehra Gözütok Tamdoğan

ztamdogan@nku.edu.tr / Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Doç. Dr. Sıddık Ağcöban

s.agcöban@klu.edu.tr / Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ | RESPONSIBLE MANAGER

Prof. Dr. Nurullah Koltas

nurullahkoltas@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

REDAKSİYON / REDACTION

Dr. Öğretim Üyesi Uęur Boran

ugurboran@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Basım Tarihi / Printing Date

Nisan / April – 2025

Araştırma Makaleleri / Articles

MAKEDON TARİH KAYNAKLARINDA OSMANLI DEVLETİ’NİN İSKÂN SİYASETİ*

Geliş Tarihi : 16 Ocak 2025

Kabul Tarihi : 6 Mart 2025

Bilal RAŞİDOĞLU **

Özet

Anadolu’da bir uç beyliği olarak ortaya çıkan Osmanlılar, kısa bir zaman içinde diğer Türk beyliklerini de içine katarak hızlıca devletleşme yoluna girdi ve gelişti. Bu durum doğal olarak devleti farklı coğrafyalara yönelim sürecine soktu. XIV. asrın ortalarında Rumeli’ye geçen Osmanlı Devleti, bölgedeki kontrolü sağlama ve sosyo-kültürel canlanmayı destekleme amacıyla iskân siyasetini hayata geçirdi ve belki de dünyada eşine az rastlanır bir şekilde uyguladı. Bu politika kapsamında, binlerce Türk ailesinin Anadolu’dan Balkanlar’a nakledilmesi, devletin genişleme stratejilerinin ve bölgesel entegrasyonun somut bir örneği olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada; Osmanlı Devleti’nin iskân politikası, uygulamadaki özgünlüğü ve sonuçlarına değinilirken, Makedon tarihçilerin iskân siyasetine yaklaşımları ve yorumları mevcut tarih kaynakları ışığında incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Tarih Kaynakları, Makedonya, İskân, Göç.

THE SETTLEMENT POLICY OF THE OTTOMAN STATE IN MACEDONIAN HISTORICAL SOURCES

Abstract

The Ottomans, which emerged as an end principality in Anatolia, rapidly developed into a state by incorporating other Turkish principalities in a short period of time. This situation naturally led the state to move towards different geographies. Moving to Rumelia in the middle of the XIVth century, the Ottoman Empire implemented the settlement policy in order to ensure control in the region and to support the socio-cultural revival. Within the scope of this policy, the transfer of thousands of Turkish families from Anatolia to the Balkans can be considered as a concrete example of the state's expansion strategies and regional integration.

In this study, the settlement policy of the Ottoman Empire, its originality in practice and its results are discussed, while the approaches and interpretations of Macedonian historians to the settlement policy are analysed in the light of available historical sources.

Keywords: Ottoman Empire, Historical Sources, Macedonia, Settlement, Migration.

* Bu çalışma, *Makedon Tarih Yazımında Osmanlı Algısı* adlı Doktora tezinden üretilmiştir.

Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, bilalrasidoğlu@hotmail.com, **ORCID ID: 0000-0003-2869-5919, DOI: 10.53336/rumeli.1621565.

İntihal: Bu makale “iThenticate” intihal tarama programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Atıf / Citation: Raşidoğlu, Bilal, “Makedon Tarih Kaynaklarında Osmanlı Devleti’nin İskân Siyaseti”. *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 15 (2025), 63-77. <https://doi.org/10.53336/rumeli.1621565>.

Copyright © CC BY-NC 4.0

Giriş

Osmanlıların XIV. yüzyılın ortalarında başlayan ve yaklaşık 5-6 asır süren Balkanlar hâkimiyeti, 1912-1913 yıllarında meydana gelen Balkan Harbiyle birlikte son bulmuş ve buralarda her millet zamanla ulus devletini kurma yoluna gitmiştir. Günümüzde yaklaşık iki milyon nüfusa sahip Kuzey Makedonya’da Türkler, Arnavutlar, Boşnaklar vd. olmak üzere 700-800 bin Müslüman nüfustan söz etmek mümkündür. Bu sebeple Makedon tarihçilerin özellikle Osmanlı Devletindeki iskân, devşirme vb. konularda kaleme aldıkları ve günümüze aktardıkları bizim için önem arz etmektedir.

1. Osmanlı Devleti’nin İskân Siyaseti

Kelime olarak *İskân*: “Sakin kılma, ev sahibi etme ve yerleştirme” gibi anlamlara gelmektedir.¹ Coğrafya terimi olarak ise: “İnsanın coğrafya ile ilişkisinin bir evresi olarak toprak üzerine sürekli ya da geçici şekilde yerleşmesini ifade eder. Yerleşmenin sürekli veya geçici olması tamamen fizikî, coğrafi, ekonomik, iklimsel, siyasal ve beşerî sebeplere bağlıdır.” Göç ve iskân durumu insanların isteği dışında da ortaya çıkabilir. Tehcir ve sürgün yöntemiyle insanların yer değiştirmesi sonucunda birçok yerleşim yeri oluşturulmuştur.²

İskân genel manada bir beşerî yerleşmedir. Mevsime göre yer değiştiren; yazın yaylaya çıkan, kışın da ovaya inen, yarı göçebe toplulukların geçici veya kalıcı olarak yer değiştirmeleridir. Yerleşik insanların bulundukları bölgelerden geçici veya kalıcı, toplu ya da münferit, bütün yerleşmeler, iskân olarak adlandırılmaktadır. İskân devletlerin siyasî, ekonomik ve idarî meseleleriyle ilgili olmasıyla birlikte, burada yaşayanları da yakından ilgilendiren bir konudur. Çünkü devlet iskân politikasıyla hem siyasete, hem de ekonomiye yön verebilmektedir. Bu yüzden iskân değişik yöntem ve amaçlarla devletler tarafından zaman zaman uygulanmıştır.³

2. Rumeli’nin İskânı

Osmanlı Devleti’nde iskân faaliyetleri, daha devletin kuruluşunun ilk yıllarında başladı. Orhan Gazi döneminde Rumeli akıncısı Süleyman Paşa tarafından Gelibolu’da hâkimiyet sağlanınca Anadolu’dan Müslüman Türkler buralara nakledilip yerleştirilmek suretiyle iskân edildi. Böylece yeni fethedilen yerlerin güvenliği sağlandı. Daha sonra fütuhât Rumeli’ye doğru genişleyince iskân faaliyetleri sistemli bir şekilde artarak devam etti.

¹ Ferit Devellioğlu, “İskân”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 2007), 451.

² Yunus Koç, “İskân”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/ 649-650.

³ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 1.

İskân siyasetinin en önemli amaçlarından biri, yeni fethedilen yerlerin güvenliğini sağlayıp kalıcı hale getirerek huzuru temin etmektir. Osmanlı Devleti, Rumeli'nin farklı bölgelerinde bunu yıllarca başarılı bir şekilde uyguladı. Osmanlı İmparatorluğu, fethettiği bölgelerde sömürge politikası takip etmediği için, ilk andan itibaren Balkan Yarımadası'nın iskânına öncelik verdi. Gelenlerin amacı Rumeli'ye kalıcı olarak yerleşmekti.

Anadolu coğrafyasında olduğu gibi Rumeli'de de Türkleşme ve İslamlaşma, Türklerin yerleşmesiyle aynı anda gerçekleşti. Ancak Anadolu'nun Türkler tarafından iskânı ile Rumeli'nin iskânı arasında önemli bir fark mevcuttur. Anadolu'ya iskân edilen halk, Moğol baskısından kaçan Türkmenlerden oluşmaktaydı. Aşiret reislerinin yönlendirmesiyle güvenli bir yer bulmak için batıya doğru hareket ederek Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yerleşmişlerdir. Balkanlardaki yerleşme ise bundan farklı olarak devlet kontrolünde ve resmi devlet politikası olarak sistemli bir şekilde gerçekleşmiştir.⁴

Yıldırım Bayezid Han 1390 yılında Saruhan Beyliğini Osmanlı topraklarına kattıktan sonra Şehzade Ertuğrul'u buraları yönetmesi için sancakbeyi olarak gönderdi. Burası konargöçerlerin yoğun olarak yaşadığı bölge haline geldi. Merkezî otoriteye değil de aşiret reislerine bağlılıkları, aynı zamanda o dönem uygulanan tuz yasağına uymamaları, Yıldırım Bayezid'in bölgede yaşayan halk için sürgün kararı vermesine neden oldu. Göçürülenler, Rumeli'nin farklı bölgelerine yerleştirildi. Göçler genellikle 10-15 haneyi geçmeyen gruplar halinde oluyordu. Devlet bununla bir yandan Anadolu'daki nüfus yoğunluğunu azaltıp asayışı sağlarken diğer taraftan da Rumeli'nin iskânı ve şenlendirilmesini sağlıyordu.⁵

Osmanlı İmparatorluğu Rumeli'nin iskânına önem vermiş ve planlı bir şekilde belki de dünyada başka bir örneğine az rastlanır biçimde uygulamıştır. Devlet, Anadolu'da hayvanlarına otlatmak için mevsime göre yer değiştiren, hareket kabiliyeti yüksek ve hızlı, konargöçer Yöröklere öncülük tanıyarak Balkanlara yerleşmelerini sağlamış, bir kısmını da zorunlu göçe tabi tutarak sürgün etmiştir. Bunlar arasında Karesi, Saruhan ve diğer Yörök boyları vardır. Böylece Rumeli'deki mirî arazinin işlenmesi, nüfusun artırılması ve tımarlı sipahi sayısının çoğalması aynı anda gerçekleştiriliyordu.⁶

Anadolu'dan Balkanlara kendi isteğiyle gidenlerin dışında sürülenler arasında bazı Tatar aşiretlerin olduğunu görüyoruz. Çelebi Mehmed 1418 yılında İskilip'ten geçerken

⁴ Halime Doğru, "Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti", *Türkler*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 9/166-167.

⁵ Doğru, "Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti", 9/169.

⁶ Doğru, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti, 9/166-169.

civarda birçok Tatar çadırının olduğunu fark edince, bunların ilerde artarak isyan çıkarabilecekleri ihtimalini düşünerek hepsinin Rumeli'ye sürgün edilmesini emretti. Buradaki Tatarların tamamı günümüzdeki Bulgaristan Filibe civarı bir mevkie sürgün edildi ve böylece yurt yapılan yeni yerde Tatarpazarı kasabası kuruldu. Sürgün edilen bu insanları, gittikleri yerin şartlarına alıştırmak, kökleştirmek ve geliştirmek için devlet takip etti ve korudu. İskân edilenler uzunca bir süre vergilerden muaf tutuldu ya da vergi indiriminden yararlandı.⁷

Osmanlı Devleti, fetihlerinin ilk asrında sürgün yöntemini, yeni alınan bölgelerin güvenliğini sağlamak için daha ziyade askerî amaçla kullanmıştır. Bu dönem sorun çıkaran ya da sorun çıkarma potansiyeli olan bazı konargöçerler Rumeli'ye nakledilerek sınır bölgelerine yerleştirilmek suretiyle kendilerine özel bir askerî statü verildi. 16. yüzyılın başlarında bu konargöçer Türklerden, Yörük Teşkilatı adında askerî bir teşkilat kuruldu. Bunlar genel olarak Trakya, Rodop, Makedonya ve Dobruca bölgelerine yerleştirildi.

Esasen Osmanlı'da sürgünler tek bir amaç uğrunda yapılmıyordu. Bu anlamda gönüllülük esasına dayanan,⁸ askerî bir yapılanma olan Yörük Teşkilatında görevlendirilenler olduğu gibi, bölgedeki şartların değişmesine bağlı olarak göç edenler de vardı.⁹ Bunların dışında yaşadıkları yerlerdeki ekonomik sıkıntılar sebebiyle Rumeli'ye kendi isteğiyle giden konargöçerlerin olduğu da ifade edilmesi gerekir.¹⁰ Osmanlı fetihleri sırasında bölgede yaşayan Hristiyan halk bundan etkilenecek Balkanların dağlık bölgelerine doğru hareket ediyor boşalan yerleşim yerlerine de Türkmenler yerleşiyordu.¹¹ Buralara yerleşenler genellikle Hristiyan halkla karışmayarak müstakil yerleşim yerleri kuruyordu.

Osmanlı fütuhatının ilk yıllarında yerli halktan çok sayıda insanın kendi isteğiyle İslam'a geçtiği bilinmektedir. Diğer taraftan da Türk hâkimiyetine direnen köy ve şehirlere Türk nüfus yerleştirilerek hızlı bir şekilde bölgenin Müslümanlaşması sağlanmıştır. Mesela fetihlerin başlamasından yaklaşık bir asır sonra 1455 yılında Üsküp'te 8 Hristiyan mahalleye karşı 22 Müslüman Mahallesi vardı. Zorluk çıkarmayan şehirler daha ziyade değişmeden mevcut halini korumuştur. Batı Anadolu ve Balkanlara yoğun Türk göçü XIV. yüzyıldaki

⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1953, 15/1-4, 209-210, 225-226.

⁸ Halil İnalcık, *Osmanlılar*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 84.

⁹ Doğru, "Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti", 9/170.

¹⁰ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 43.

¹¹ Mehmet İnbaşı, "Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti", *Türkler*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 9/158.

fetihler sırasında da yoğun bir şekilde devam etti. Anadolu'daki Timur istilasından etkilenen halk kalabalık gruplar halinde Rumeli'ye geçiş yaptı. XV. yüzyılın son çeyreğinde göç dalgasının yavaşladığı anlaşıyor ki Sırbistan, Arnavutluk ve Mora gibi bölgelerde kitle halinde yerleşmeye rastlamak pek mümkün değildir.¹²

Bu dönemlerde Bizans'ın eski gücünü yitirmesi, Bulgar Krallarının saltanat mücadelesi, Çar Duşan'ın ölümünden dolayı Sırbistan'ın bölgedeki nüfuzunu kaybetmesi gibi koşullar Türklerin Balkanlarda ilerlemesini kolaylaştırmış, kısa sürede fetihler Eflak ve Moldovya'ya kadar uzanmıştır. Nitekim Balkanların eski halklarından, günümüzde Müslüman olan iki önemli millet olan Boşnaklar ve Arnavutlar XV. asrın ikinci yarısında kitleler halinde İslam'ı kabul ettiler.

Osmanlıların Balkanlar'a İmparatorluğun ilk yıllarında yerleşmeleri, devletin güçlenmesinde de etkili oldu. Rumeli'nin boş ve verimli topraklarında yerleşmek isteyen göçebe unsurlar, sipahiler, Karesi, Saruhan, Aydın ve Menteşe beylikleri Trakya'ya geçtiler ve yerleştiler. Böylece devlet Rumeli'den aldığı güçle sürekli büyüdü ve genişledi.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da hızlı yayılmasının ve kabul görmesinin bir sebebi de, öncü kuvvet olarak faaliyet gösteren tarikat şeyhleri ve dervişleridir. Onlar devlet yönetiminden önce bölgeye yerleşerek, yerli halkın gönlünü kazandı ve genel manada buraları fethetmeye hazırlandı.

Osmanlı Devleti tarafından Rumeli'ye göçürülen Türkmenler, Anadolu'dan Balkanlara dillerini ve kültürlerini de götürdüler. Geldikleri yerlerde yeni isimle yeni yerleşim yerleri kurdular. Nüfus artışıyla birlikte bölgede hareketlenme yaşanmış, sosyo-kültürel hayattaki gelişmelerle birlikte boş olan araziler halkın hizmetine sunulurken işlenmeye başlanmıştır. Buralara iskân edilen halk zamanla bulundukları yerlerde sosyal hayatın ihtiyaçları olan han, hamam, köprü, medrese, zaviye, tekke, cami gibi eserleri inşa ederek Balkanlar'ı bir Türk İslam yurdu haline getirmişlerdir.¹³

¹² İnalçık, *Osmanlılar*, 58, 84.

¹³ İnbaşı, "Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti ", 9/158-159.

3. İstimalet Politikası

Osmanlı Devleti, Rumeli'ye adım attığı ilk andan itibaren genel anlamda yerli halkla iyi geçinme politikası olan istimalet¹⁴ politikasını hayata geçirerek yerli halkın Osmanlı yönetimini kabullenmesini sağlamıştır. Osmanlı yönetimi, fethettiği topraklardaki halkla kaynaşmayı, onları himaye etmeyi, dinlerinde, dillerinde ve kültürel hayatlarını yaşamalarında serbest bırakmayı, adaletli, müsamahalı ve hoşgörülü davranmaya özen göstermiş, canlarını ve mallarını korumayı devlet politikası olarak görmüştür.¹⁵ Osmanlı bürokratları, bürokraside de bu prensibi uygulamış “Reaya fukarasını zi-kudret ekâbire” karşı korumuşlardır. “Toprak ve reaya sultanındır” diyerek toprağı ve köylü emeğini yerli feodallerden kurtarmışlardır. Buna karşı, önceki yönetimlerdeki anarşiden bıkmış olan yerel halk, merkezî devlet sistemiyle yönetilmeye başlayınca Osmanlı'nın bu merkezîyetçi uygulamasını uygun görüp benimsemiştir.

Türker'in Rumeli'ye geçmesiyle birlikte yerli Ortodoks halk, Papalığın ve Macar hükümdarlarının Katoliklik propagandası ve mezhep değiştirmeleri için yapılan baskılardan kurtulmuştur. Osmanlı Devleti insana verdiği değeri, insanın en önemli ihtiyaçlarından olan ibadet mekânlarına da vermiş, halkla birlikte Ortodoks kilisesini de korumuş, mevcut ayrıcalık ve statüsünü olduğu gibi kabul etmiştir. Kiliseye karşı tutum, Manastırlar için de geçerli olmuş, buralar önceki dönemde nasılsa öyle bırakmış, Hristiyanlık dinini yok etme niyetinde olmamıştır.¹⁶ Maria Todorova'ya göre Osmanlılar hiçbir milleti Türk hayat tarzını kabullenmeye zorlamamış, bütün Hristiyanlara kendi örf ve âdetlerine göre yaşamalarına müsaade etmiştir.¹⁷

Mark Mazower'in ifadesiyle Türk gününde “Yahudiler gibi Hristiyanlar da zimmî kategorisine dâhil edilmiş, İmparatorluğa bağlı kaldıkları ve vergilerini düzenli ödedikleri sürece kendi gelenek ve göreneklerini devam ettirme serbestisi elde etmişlerdi. Osmanlı hâkimiyeti Balkan Hristiyanlarına sadece din serbestisi değil, refah da getirmiş, kimi

¹⁴ İstimalet: “İstimalet Osmanlı'ların uyguladığı meylettirici ve uzlaştırıcı fetih siyaseti için kullanılan tabir. Osmanlı kroniklerinde halkı ve özellikle gayri müslim tebaayı gözetme, onlara karşı hoşgörülü davranma, raiyyetperverlik manasında kullanılmıştır. ” Geniş bilgi için bk. M. Hüdayi Şentürk, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devrinde Rumeli'de Uyguladığı İskân Siyaseti ve Neticeleri”, *TTK Belleten*, 57/218, (Nisan 1993), 89-112.

Mücteba İlgürel, “İstimalet”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/362-363.

¹⁵ Hasan Telli, “Balkanlarda İslamın Yayılışının Temel Dinamikleri”, *Balkanlar'da İslam*. ed. Hasan Telli, (Ankara: Nobel Yayınları, 2023), 33-35.

¹⁶ Doğru, “Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti”, 9/166-168.

¹⁷ Maria Todorova, *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, çev. Dilek Şendil, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 159.

Hristiyanlar İmparatorluğun ilk yıllarından itibaren topladıkları vergilerle büyük servet sahibi olmuşlardır.”¹⁸

Başka bir yerde de Mazower, Osmanlılara esir düşmüş bir İngiliz’in hikâyesini anlatırken Osmanlı Devleti’ndeki dinî özgürlüğü şöyle ifade etmektedir: “Tutsaklar: Gemiye ilk çıktıklarında onlara hangi dinden oldukları soruldu. Katolik olduklarını söylediklerinde din değiştirmeleri yönünde bir iki ufak çaba oldu; ama kesin ret cevabı gelince, madem doğru yolu seçmek istemiyorlar o halde ruhlarının kurtuluşu için en iyi seçenek Tanrı’ya kendi inanışlarına göre ibadet etmeleridir, dendi ve bu iş için hemen onlara küçük bir kamara tahsis edildi. Burayı kiliseye dönüştürecek ve düzenli olarak dua edeceklerdi”. “Avrupa’yla karşılaştırıldığında Osmanlı İmparatorluğu’nda eşine az rastlanır bir dinî hoşgörü olduğunu söylemek lazım. Lithgow’un sözleriyle; Osmanlı topraklarında din ve vicdan özgürlüğü vardı”.¹⁹

Osmanlı idarecilerinin hoşgörü siyasetini gören ve benimseyen yerli halk, kitleler halinde İslam’a geçmeyi tercih ediyordu. Bunların arasında önceki dönemlerde Balkanlara yerleşerek Hristiyanlaşmış, Hun, Peçenek, Oğuz ve Kıpçak Türkleri de vardı. Sırplar ve Macarlar da Türklerin sosyal hayattaki uygulamaları karşısında Katolik olmayı değil Müslüman olmayı yeğliyorlardı.²⁰

İfade edildiği gibi istisnalar dışında Osmanlı Devleti’nde hiç kimse din değiştirmeye zorlanmıyordu, belirli kurallar çerçevesinde herkes kendi dininde kalabiliyordu. Dönemin Avrupa’sında kurulan Engizisyon Mahkemeleri muadili bir kurum Osmanlı Devleti’nde mevcut değildi. Müslümanlar ile diğer dinlere mensup olanlar yıllarca barış içinde yaşamışlardır.²¹

Osmanlıların diğer milletlere uyguladığı hoşgörü ve özgürlükçü siyaseti sosyal hayatın her alanında görmek mümkündü. Makedonya, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Arnavutluk gibi bölgelerde yerli askerî sınıftan Osmanlı Devleti’ne sadık kalanlar, millî aidiyetine bakılmaksızın Osmanlı askerî birimlerinde görev verilir, bunların bilgi ve tecrübelerinden istifade edilirdi. Ayrıca Balkanlar’daki Türk egemenliğini kabul etmiş olan gayrimüslimler; tuzcu, çeltikçi, madenci, derbentçi gibi meslekleri de yapmaktaydılar. XVII.

¹⁸ Mark Mazower, *Balkanlar*, çev. Ayşe Ozil, 2. Baskı, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 94-95.

¹⁹ Mazower, *Balkanlar*, 99-100.

²⁰ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, 27. Basım, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), 412.

²¹ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi*, çev. İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, 6. Baskı, (İstanbul: Küre Yayınları. 2009), 1/50.

yüzyılın ilk yarısında Balkan Yarımadası'nda bu meslekleri yapanların sayısı nüfusun %30'una ulaşmıştı.

Bu fetih ve iskân siyaseti II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed devrinde de başarıyla devam etti. 1453'te İstanbul'un Osmanlı'lar tarafından fethiyle birlikte Rumeli'deki Ortodoks halk tam manasıyla Osmanlı tebaası haline gelmiştir.²²

4. Millet Sistemi

Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim tebaayı yönetim biçimi olarak kullanılan “Millet Sistemi”²³, Batılılar tarafından Roma hukukunun devamı olarak görülmüş ve Balkanlardaki Türk dönemi de “Türkokratia” olarak adlandırılmıştır. Bu idare sisteminde Müslüman olmayanlara da devlet yönetiminde görev verilmiştir. Sadece Osmanlı Devleti'nin yükseliş döneminde değil, gerileme ve çöküş dönemlerinde bile devletteki Müslüman olmayan azınlıklar, hiçbir ayrıma maruz kalmadan kritik görevlere gelebilmişlerdir.²⁴

Osmanlı idari taksimatında Sırbistan ve diğer Slav toprakları Rumeli Beylerbeyliğine aitti. Beylerbeyliğinin altında eyalet, sancak ve nahiyeler yer alıyordu. Devlet yönetimi temelde vergi toplamaya ve düzeni sağlamaya önem veriyor, bunun dışında yerel halkın yaşamına pek müdahale etmiyordu. Reaya durumunda olan Hristiyanlar askerî hizmet yükümlülüğünden muaftı. Ödedikleri vergiler Müslümanlara göre yüksek olmasına rağmen, Osmanlıdan önceki dönemlerle kıyaslandığında daha düşüktü. Gündelik hayatta Hristiyanlara yönelik bazı kısıtlamalar olsa da, İslam'a geçenlere her konuda yükselme yolu açıldı.²⁵

Müslüman olmayanlar ödemek zorunda oldukları belirli vergiler karşılığında askerlik vazifesinden muaf tutuluyordu. Bu uygulama belki de onların işine yarayan bir durumdu, zira devletin istediği vergiyi ödeyip gündelik hayata devam ediyorlardı. Bir Müslüman Türk ise zamanı geldiğinde askerlik görevini çok da kısa sayılmayacak bir süre olarak yapmak zorundaydı. Bu görev esnasında şehit olmak veya geri döndüğünde aynı işe devam edememek de vardı.²⁶

²² İnbaşı, “Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti”, 9/160.

²³ Geniş bilgi için bkz: İlber Ortaylı, “Osmanlı’larda Millet Sistemi”, DİA, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/66-70.

²⁴ İrfan Kaya Ülger, *Yugoslavya Neden Parçalandı*, 1. Baskı, (Ankara: Seçkin Yayınları, 2003), 27-28.

²⁵ Philip W. Goetz, vd., “Yugoslavya”, *Ana Britannica*, (İstanbul: Ana Yayınları., ty.), 22/453-454.

²⁶ Bilal Raşidoğlu, *Makedon Tarih Yazımında Osmanlı Algısı*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 29.

5. Kolonizasyon (İskân)

Osmanlı kaynaklarında *İskân* olarak anlatılan; Balkan coğrafyasının fethedilmesinin ardından devlet eliyle Anadolu'dan Türklerin buralara yerleştirilmesi hadisesi, Makedon tarih kaynaklarında kolonizasyon olarak adlandırılmaktadır. Daha önce, Osmanlıdaki iskân faaliyetleri hakkında bilgi verildiği için burada Makedon yazarlar perspektifinden iskân (kolonizasyon) anlatılmaya çalışılacaktır.

Makedon Tarihçilerinden Şukarova, Balkanların Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girdikten sonra, Balkan Yarımadası'nın nüfus yapısında ciddi bir değişimin yaşandığını ifade etmektedir. Bu konu genel olarak Kolonizasyon ve İslamlaştırma olarak iki başlıkta ele alınmaktadır. Buna göre Makedonya topraklarının Osmanlıların eline geçmesiyle hayatın her alanında çok büyük değişiklikler meydana geldi. Ancak demografik yapının değişmesi, gündelik hayatta en çok hissedilen ve Hristiyan halkı en çok etkileyen değişiklik olmuştur.²⁷ Georgiev'e göre ise, Makedonya'nın Osmanlı yönetimine dâhil olmasının hemen ardından, Türkler tarafından kapsamlı bir kolonizasyon (iskân) dalgası buraları etkisi altına aldı.²⁸ Bazen gönüllü, bazen de zoraki olarak sistemli bir şekilde "Küçük Asya'daki"²⁹ Türkler, Balkan coğrafyasına yerleşmeleri için göç etmeye teşvik edildi. Küçük Asya'dan getirilen yeni halk, ilk önce şehirlere ve stratejik öneme sahip bölgelere yerleştirildi. Yalnızca yerleştikleri yerlerde yaşamakla yetinmiyor, civar köy ve kasabalarda yaşayan Hristiyanların kontrolünü de sağlıyorlardı. İskân için seçtikleri yere önce sistematik bir şekilde askerî birlikler yerleşiyor, ardından Müslüman unsurlardan oluşan idarî yapı kuruluyordu.³⁰ Bir diğer Makedon tarihçi Antolyak'a göre ise durdurulamayan askerî akınlar ve iskândan sonra yerli halkın bir kısmı yaşadıkları bölgeleri terk etmek zorunda kaldı, yurdunu terk etmek istemeyenler düşman saldırısına uğradı, bazıları da esir edildi. Bu şekilde, özellikle stratejik konumda bulunan ve büyük çatışma yaşanan Makedon yerleşim yerleri Makedonlardan arındırıldı.³¹ Boşalan yerleşim bölgelerine Anadolu'dan getirilen, faaliyetlerde devlete destek olan ticaret ve zanaat sahibi Müslüman Türk'ler yerleştirildi.³²

Şukarova'ya göre, Osmanlı hâkimiyetinin ilk dönemlerinde yerli Hristiyan halk bulundukları bölgelerden zorla çıkarıldı, gönderilenlerin içinde din adamları da vardı. Mesela

²⁷ Анета Шукарова vd., *Историја на Македонскиот Народ*, (Скопје: ИНИ, 2008), 139.

²⁸ Драги Ѓоргиев, *Населението во Македонско-Албанскиот Граничен Појас (XV-XVI Век)*, (Скопје: ИНИ, 2009), 5. Шукарова vd., *Историја на Македонскиот Народ*, 139.

²⁹ Makedon Tarih kaynaklarında Anadolu yerine Küçük Asya tabiri kullanılmaktadır.

³⁰ Шукарова vd., *Историја на Македонскиот Народ*, 139.

³¹ Стјепан Антољак vd., *Историја на Македонскиот Народ*, (Скопје: ИНИ, 1969), 1/235.

³² Шукарова vd., *Историја на Македонскиот Народ*, 139.

1466 yılında Fatih Sultan Mehmed, Osmanlı karşıtı hareketlerinden dolayı Ohri Başpiskoposu Dorotejy'in, beraberindeki din adamlarıyla birlikte İstanbul'a sürgün edilmesini emretmiştir. Bu şekilde gönderilenlerin sayısı azımsanacak bir rakam değildir. Yaklaşık bir asır sonra yapılan nüfus sayımında Ohri'den gönderilenlerin İstanbul'da "Ohri Mahallesi" adında bir mahalle kurdukları tespit edilmiştir. Bir sene sonra 1467'de Üsküp'ten 15 Ortodoks aile Arnavutluk'un Elbasan şehrine gönderilmiştir. Daha sonra yapılan sayımdan anlaşıldığına göre aslında Elbasan'a sadece Üsküp'ten değil, Ohri, Ser gibi Makedonya'nın diğer bölgelerinden de insanların gönderildiği görülmektedir. "Kısaca ifade etmek gerekirse, Osmanlı yönetimi, kendisine göre sorun çıkarma potansiyeline sahip yerli halkı, çözüm olarak sürgün etmeyi tercih etmiştir" denilmektedir.³³ Burada yapılan sürgün veya yer değiştirme hamlesinin sayıca çok fazla olmadığı ve bir kural veya kaide ihmalinden yaşandığı bellidir. Yakın bölgelere yapılan sürgünün diğer ceza yöntemleriyle kıyaslandığı zaman çok ağır bir ceza olmadığını düşünmek mümkündür.³⁴

Makedon Hristiyan halkın bölgeyi terk etmesinde ve demografik yapının değişmesinde, sık gerçekleşen ve uzun süren savaşlar, meydana gelen ayaklanmalar ve feodal anarşi de etkili olmuştur. Şukarova'ya göre göçler sonucunda Batı Makedonya'daki boşalan yerlere Arnavutluk'tan Arnavutlar yerleştirilmeye başlandı. XVII. yüzyılın sonuna kadar çok sayıda Arnavut bu bölgeye göç etti. Arnavutların kitleler halinde Makedonya'ya yerleşmesi, Osmanlı-Avusturya Savaşı (1683-1699) sonrasında yaşandı. Avusturya'nın Makedonya'dan çekilmesiyle (1689-1690) birlikte, Avusturya'yı destekleyen veya ayaklanmalara katılan Kuzeybatı Makedonya Hristiyanları, buraları terk etmek zorunda kaldı. Göçler daha çok; Üsküp, Kalkandelen, Kumanova şehirlerinde yaşandı. Bu göçler sonucunda bu şehirler tamamen boşaldı. Kısa süre sonra buralara merkezî hükümetin desteğiyle Müslüman Arnavutlar yerleştirildi. Gelen Arnavut Beyleri, ayaklanmaların yatıştırılmasında devlete destek oldu ve devlet tarafından ödüllendirilerek kendilerine mirî arazi verildi. Daha sonra merkezî hükümetin kontrolünden çıkan Arnavutlar, bölgesel güç haline geldi.³⁵ Makedonya'ya Arnavutların yerleşmesi XVIII. yüzyıl boyunca da devam etti. Özellikle XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı'da anarşi doruk noktaya ulaşınca Arnavutlardan oluşan ordulara sahip Arnavut beyleri karşısında hükümet yetersiz kaldı. Gostivar ve Debre'ye yapılan saldırılar sonucunda Hristiyan Makedon aileler buraları terk etmeye

³³ Шукарова vd., *Историја на Македонскиот Народ*, 140-141.

³⁴ Raşidoğlu, Makedon Tarih Yazımında Osmanlı Algısı, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 80.

³⁵ Шукарова vd., *Историја на Македонскиот Народ*, 142.

zorlandı ve yerlerine Arnavut nüfus yerleştirildi. Bundan sonra Arnavutların yerleşmesi geniş bölgelere yayılarak Üsküp, Kumanova, Kırçova, Pirlepe, Manastır şehirlerine de ulaştı. 1780-1840 yılları arasında buralara 50.000 Arnavut'un yerleştiği tahmin edilmektedir³⁶ denilirken aslında Arnavutların buraların yerli halkı olmadığı, Osmanlı döneminde Makedonya'ya yerleştikleri ifade edilmektedir. Bununla birlikte günümüzde Balkan coğrafyasında Arnavutlarla yaşanan sorunların kaynağının da Osmanlı Devleti olduğu okuyucuya aktarılmaktadır.³⁷

Şukarova'ya göre bölgede uygulanan bayındırlık ve iskân faaliyetlerinde, yaşam biçimi olarak en uygun olan unsur, Anadolu'daki konargöçer yörükler idi. Yörükler genel olarak XV. yüzyılda Makedonya'ya yerleştirildi. Ekserisi gönüllü olarak yerleşmiş olsa da, siyasi ve ekonomik sebeplerle göç ettirilenler de vardır. Yörükler daha ziyade Makedonya'da stratejik öneme sahip olan Selanik, Ser ve Ofçabol Ovası gibi bölgelere yerleştirildi. Bu göçebe halkın, ekonomik faaliyetler dışında önemli devlet görevleri de söz konusuydu. İlk başta Selanik Sancağı ve Ofçabol Ovası/Köprülü (Овче Поле/Белес) gibi geniş bölgelere yerleştirilen Makedonya yörükleri, daha sonra diğer bölgelere de yayıldılar. Buralarda her biri 30 kişiden oluşan, 500'den fazla Yörük Ocağı kuruldu. XVI. yüzyılda yaklaşık 140.000 civarı olan yörük varlığının en az 17.600 kişisi bu Ocaklara mensuptu. Göçebe hayat tarzına sahip yörükler, zamanla yerleşik hayata geçti. En önemli geçim kaynağı hayvancılık olmakla birlikte yerleşik hayata geçtikten sonra ziraatla meşgul olmaya da başladılar.³⁸

Bazı Makedon tarihçilerine göre Osmanlı döneminde Makedonya'ya çok sayıda Yahudi nüfusu da yerleştirildi. XV. yüzyılda Batı Avrupa'da, özellikle İspanya ve Portekiz'de ortaya çıkan Engizisyon Mahkemeleri'nden etkilenen Sefarad Yahudileri, Osmanlı Devleti'ni ekonomik ve kültürel açıdan güvenli bir liman olarak görerek buraya sığınmayı tercih etti.³⁹ Makedonya bölgesinde Selanik Yahudi nüfusun merkezi haline geldi. Buraya yerleşen Yahudilerin sayısı XVI. yüzyılda 3.000 haneyi bulmaktaydı.⁴⁰ 1515 yılında burada Ermeni matbaası kuruldu, aynı zamanda Talmut Tora Akademisi de faaliyetteydi.⁴¹ 1530 yılında; Sicilya, İtalya, Lisabon, Katalon, Kalabriya gibi yirmi bir belediyeye bölünen Yahudi

³⁶ Шукарова vd., *Историја на Македонскиот Народ*, 142; Антолјак vd., *Историја на Македонскиот Народ*, 1/235.

³⁷ Raşidoğlu, *Makedon Tarih Yazımında Osmanlı Algısı*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 81.

³⁸ Шукарова vd., *Историја на Македонскиот Народ*, 140.

³⁹ Антолјак vd., *Историја на Македонскиот Народ*, 1/236.

⁴⁰ Шукарова vd., *Историја на Македонскиот Народ*, 140.

⁴¹ Антолјак vd., *Историја на Македонскиот Народ*, 1/236.

nüfusunun sayısı gün geçtikçe arttı. Bundan dolayı Selanik, “İsrail’in Anası” olarak anılmaya başlandı. İlk başta daha ziyade Selanik’te yaşayan Yahudiler, zamanla Makedonya’nın diğer şehirlerine yayıldılar. 1528 yılında yapılan nüfus sayımlarında kayda geçen verilere göre, Makedonya’nın önemli şehirlerinden olan İştıp’taki Yahudiler, buraya Selanik’ten gelmiştir, aynı şekilde Manastır’da yaşayan Portekiz Yahudileri de Manastır’a Selanik’ten gelmiştir. İtalya’dan kovulan Yahudiler ise Dubrovnik üzeri gelerek buralara yerleşmiştir. Mohaç Savaşı’ndan (1526) sonra Budim, Peştâ ve Alba Real’dan göç eden Yahudiler ise Kavala, Ser ve Drama’ya yerleşmiştir. Makedonya’nın diğer şehirleri; Üsküp, Usturumca, Kratuva gibi yerleşim yerlerinde de az sayıda Yahudi nüfusundan söz etmek mümkündür. Aneta Şukarova’ya göre Yahudilerin Makedonya topraklarına yerleşmesi, şehirler için sadece etnik ve kültürel bir çeşitlilik sağlamakla kalmayıp ekonomik ve ticari olarak da zenginleşmesini sağlamıştır.⁴² Bu değerlendirmelerden yola çıkarak, Türklerin Makedonya’ya yerleşmesi kölelik ve zorbalık olarak görülürken, Yahudi yerleşiminin ise zenginlik olarak görüldüğünü belirtmek mümkündür.

Stoyanovski’ye göre Osmanlıların Balkan coğrafyasındaki kalıcılığının en önemli sebebi, ilk andan itibaren Balkan halklarından; dil, din, kültür ve yaşam biçimi olarak çok farklı olan nomad Türklerin/Yörüklerin Küçük Asya’dan Balkanlara yerleştirilmesidir. İlk önce göçler Makedonya’daki; Ser, Üsküp, Manastır ve Selanik gibi büyük şehirlere yapılmıştır.⁴³ XVI. yüzyıla gelindiğinde Türklerin Balkanlara iskânı neredeyse bitme noktasına gelmiştir, çünkü artık Anadolu’daki insan yoğunluğu azalmış götürülecek insan kalmamıştı. Gyorgiev’e göre ise Türklerin Balkanlara geçişi demografik yapıyı çok değiştirmede, zira XV. ve XVI yüzyılın ilk yarısındaki nüfus verilerine baktığımız zaman Hristiyanların kesin olarak çoğunlukta olduğu görülmektedir.⁴⁴ Stojanovski’ye göre Türkler Makedonya’ya geldikleri ilk andan itibaren yerli halkı bulundukları yerlerden sürgün ettiler, birçoğunu da köleleştirdiler. Bu sürgünler genel olarak merkezî hükümet tarafından sultanın emriyle gerçekleştirildi.⁴⁵

Sonuç

Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan kısa bir zaman sonra Balkanlarda özellikle de Makedonya’da Türk varlığının oluştuğunu görmekteyiz. Bu oluşumun bir kısmı yerli halkın

⁴² Шукарова vd., *Историја на Македонскиот Народ*, 140-141.

⁴³ Александар Стојановски, *Градовите на Македонија од Крајот на XIV до XVII Век (Демографски Проучувања)*, (Скопје: ИНИ, 1981), 33-34.

⁴⁴ Горгиев, *Населението во Македонско-Албанскиот Граничен Појас (XV-XVI Век)*, 5-6.

⁴⁵ Стојановски, *Градовите на Македонија од Крајот на XIV до XVII Век (Демографски Проучувања)*, 45.

Müslüman olmasıyla gerçekleşmiş olsa da, daha ziyade Anadolu'dan Türklerin buralara kitleler halinde iskân edilmesiyle gerçekleşmiştir. Uygulanan iskân faaliyetleri sonucunda fethedilen yerlerde yeni yerleşim yerleri kurulmuş, Türk idaresi güçlenmiş ve sağlamlaştırılmıştır. Ortaya çıkan yeni durum haliyle yerli halkı rahatsız etmiş ve zaman zaman tepki ve toplu isyanlara neden olmuştur.

Bu yerleşmeler Türk tarihçileri tarafından fetih, bölgenin şenlendirilmesi ve idarenin kalıcı hale getirilmesi olarak açıklanırken, Makedon tarihçilerin çoğunluğu tarafından yerli halkın yerinden edilmesi ve bölgenin dinî ve millî anlamda asimilasyona tabi tutulması olarak görülmektedir. Böylece tarih yazımında ciddi bir yorum farkının mevcut olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15/1-4 (Ağustos 2015), 209-237.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2007.
- Doğru, Halime. “Osmanlı Devleti’nin Rumeli’de Fetih ve İskan Siyaseti”. *Türkler*. 9/165-176. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- İlgürel. Mücteba. “İstimalet”, *DİA*. 23/362-363. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- İnalcık, Halil. *Osmanlılar*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- İnbaşı, Mehmet. “Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti”. *Türkler*. 9/154-164. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Jelavich, Barbara. *Balkan Tarihi*. İstanbul: Küre Yayınları, 2009.
- Koç, Yunus. “İskân”, *DİA*, EK-1/ 649-650. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Mazower, Mark. *Balkanlar*. çev. Ayşe Ozil. 2. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Ortaylı, İlber. “Osmanlılarda Millet Sistemi”, *DİA*. 30/66-70. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Philip W. Goetz , vd., “Yugoslavya”, *Ana Britannica*. 22/453-454. İstanbul: Ana Yayınları., ty.
- Raşidoğlu, Bilal. *Makedon Tarih Yazımında Osmanlı Algısı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Şentürk, M. Hüdaî. “Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devrinde Rumeli'de Uyguladığı İskân Siyâseti ve Neticeleri”, *TTK Belleten*, 57/218, (Nisan 1993), 89-112.
- Telli, Hasan. “Balkanlarda İslamın Yayılışının Temel Dinamikleri”. *Balkanlar’da İslam*. ed. Hasan Telli. Ankara. Nobel Yayınları, 2023.
- Todorova, Maria. *Balkanları Tahayyül Etmek*. çev. Dilek Şendil. 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Turan, Osman. *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, 27. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.
- Ülger, İrfan Kaya. *Yugoslavya Neden Parçalandı*. 1. Baskı. Ankara: Seçkin Yayınları, 2003.

- Антолјак, Стјепан vd. *Историја на Македонскиот Народ*. Скопје: ИНИ, 1969.
(Antolyak, Styepan vd. *İstoriya na Makedonskiot Narod*. Skopje: İNİ).
- Ѓоргиев, Драги. *Населението во Македонско-Албанскиот Граничен Појас (XV-XVI Век)*.
Скопје: ИНИ, 2009. (Gyorgiev, Dragi. *Naselenieto vo Makedonsko-Albanskiot Gtaniçen Poyas (XV-XVI Vek)*. Skopje: İNİ).
- Стојановски, Александар. *Градовите на Македонија од Крајот на XIV до XVII Век (Демографски Проучувања)*. Скопје: ИНИ, 1981. Stoyanovski, Aleksandar.
Gradovite na Makedoniya od Krayot na XIV do XVII Vek (Demografski Prouçuvanya). Skopje: İNİ).
- Шукарова, Анета. vd. *Историја на Македонскиот Народ*. Скопје: ИНИ, 2008. (Şukarova
Aneta vd. *İstoriya na Makedonskiot Narod*. Skopje: İNİ).